

NAZWISKO Z DODATKOWYM CZŁONEM WYRÓŻNIAJĄCYM,
JAKO JEDEN ZE SPOSOBÓW IDENTYFIKACJI
MIESZKAŃCÓW PARAFII RUDAWA K. KRAKOWA
od połowy XVI do XIX w.

W rudawskich Księgach Metrykalnych,¹ zwłaszcza w ich wczesnym okresie, znajdujemy różne próby identyfikacji osób mających styczność z kancelarią parafialną. Obok przezwisk, nazw zawodów, czy istniejących już nazwisk², występujących obok imienia, znaleźć można sposoby identyfikacji, które oprócz imienia i nazwiska³ posiadają dodatkowy człon wyróżniający. W zapisach tego typu brak jest określonego porządku czy konsekwencji. Człon drugi zapisany bywał często, zwłaszcza w XVI i XVII wieku, w języku łacińskim i określał nazwę zawodu, status społeczny, stosunki rodzinne itp., np: *Thomas Sarnek molitor de Rudawa*; *Joannes Pilch gemellus de Radwanowicze*; *Bartolomeus Midoń alter*. Czasami trudno ustalić, który z członów jest nazwiskiem. Zapisy wskazują na zamienność użycia, np: *Joannes Piwowar alias Knapik*; *Stanislaus Ząb alias Dziad*. Mimo braku konsekwencji obserwujemy dążność do dokładnej identyfikacji każdego z mieszkańców parafii. Imię i nazwisko w obrębie jednej wsi, czy nawet parafii, nie było wystarczającym identyfikatorem niektórych osób. Często obserwujemy powtarzanie się nazwisk, już nawet w XVII wieku, dlatego musiano dodawać jeszcze

¹ Księgi Metrykalne w Rudawie prowadzone są od roku 1570. Znajdują się w Archiwum Parafialnym w Rudawie k. Krakowa. Obejmują 35 tomów do roku 1897. Czytelne w całości, prowadzone bardzo starannie i zachowane w dobrym stanie dają cenny materiał onomastyczny, poświadczony przez prawie cztery wieki na określonym terenie.

² Por. E. Klisiewicz, *Omówienie w funkcji nazwiska w Księgach Parafialnych wsi Rudawa k. Krakowa w XVI—XVII w.* Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie, z 58, *Prace Językoznawcze III*, 1976. Nazwiska z terenu tejże parafii omawiam w swej pracy doktorskiej: *Nazwiska mieszkańców parafii Rudawa k. Krakowa w rozwoju historycznym (na podstawie ksiąg metrykalnych z lat 1570—1897)*.

³ Za nazwisko w powyższym znaczeniu uważam drugą, obok imienia nazwę osobową.

jeden członek wyróżniający. Również w początkach nazwisko nie było jeszcze stabilne, dziedziczne. Zapisywano je tylko doraźnie, nie było jego świadomości u ludu. Najczęściej posługiwano się na co dzień przezwiskiem. Stąd bierze się również dwuczłonowość, drugiego obok imienia miana osobowego, nawet w wieku XIX.

Zapisy tego typu nie są liczne. W 35 tomach ksiąg, z prawie czterech wieków znalazłem ich zaledwie 106.

Podzieliłem je na mniejsze grupy ze względu na znaczenie, lub sposób zapisu drugiego członku.

I a) Drugi członek zapisany jest w języku łacińskim. Najczęściej określa on stosunki rodzinne, status społeczny, zawód, itp. Łaciński zapis świadczyłby o tym, że nadawał go ksiądz, celem dokładniejszej identyfikacji, być może nawet dla własnych celów, by mieć dokładny rejestr wiernych. Np.: Mucha — mendicus, *Martinus Mucha mendicus de villa Nielepice*, 1594, LB I 173:⁴ Gwóźdź-pauper, *Joannes Gwozd pauper*, 1952, LB I 72: Przepiórkowa-vidua, *Anna Przepiorkowa Vidua de villa Radwanowicze*, 1589, LB I 50: Solipiwo-alter, *Sobestian Solipiwo alter*, 1595, LB I 135: Pilch-gemellus, *Joannes Pilch gemellus de Radwanowicze*, 1589, LB I 55: Midoń-alter, *Bartolomeus Midon Alter*, 1577, LB I 14: Gagucki-alter, *Joannes gaguczki alter*, 1594, LB I 174: Włodarka-anus, lub-vetula, *Anna Włodarka Anus de Rudawa*, 1625, LB III 14, *Anna Włodarka Vetula de villa Rudawa*, 1624, LB III 10: Woźnicowa-vidua, *Regina Woźniczowa Vidua de Rudawa*, 1603, LB I 156: Pielecha-anus, *Martinus Pielecha Anus*, 1676, LB III 298: Przepiórka-frater, *Albertus przepiorka frater*, 1673, LB III 282: Grela-mendicus, *Stanislaus Grela Mendicus de Nielepice*, 1626, LB III 21: Kot-pauper, *Mathias Kot pauper*, 1654, LB III 180: Dewotka-pauper, *Regina Dewotka Pauper z Rudawy*, 1708, LB XI 30: Strugała-juvenis *Lucas Strugała Juvenis z Nielepice*, 1794, LM III 175: Knap-mendicus, *Paulus Knap mendicus* 1758, LB V 88: Skiba-pauper, *Paulus Skiba Pauper*, 1760, LB V 99: Sromek-molitor, *Albertus Sromek Molitor de Radwanowicze*, 1597, LB I 139: Żaczek-auriga, *Albertus Zaczek Auriga z Radwanowic*, 1626, LB III 22: Sarnek-molitor, *Thomas Sarnek molitor de Rudawa*, 1669, LB III 751: Rzeczycki-organiarius, *Petrus Rzeczycki Organarius de Rudawa*, 1634, IB III 80: Pasternak-braxator, *Thomas Pasternak Braxator z Siedlec*, 1646, LB III 147: Spotykamy również zapis obu członów po łacinie, pauper-klaudus, *Jacobus Pauper Klaudus*, 1626, LB III 15.

I b.) W grupie tej członek drugi występuje w tej samej funkcji, jak w grupie I a, lecz zapisany jest w języku polskim: Dziad-kulawy, *Stanislaus Dziad kulawy z Pisar*, 1605 LB I 221: Młynarka-stara, *Agnetes*

⁴ Po przytoczeniu przykładu podaję rok zapisu, tytuł księgi metrykalnej w skrócie (LB — *Liber Baptisatorum*, LC — *Liber Copulatorum*, LM — *Liber Mortuorum*) tom i stronę.

Młynarka Stara z Chechła, 1642, LB III 124: *Jachnikowa-komornica, Doro-
ta Jachnikowa Komornicza* 1598, LB I 52: *Gołębiowa-stara, Anna Go-
łębiowa sthara*, 1597, LB I 202: *Gwizdalina-młoda, Catherina Gwizdalina
młodá*, 1597, LB I 198: *Straszypiwko-krawiec, Hyacinthus Straszypiwko
Krawiec*, 1690, LB IV 25: *Pasternak-słodownik, Thomasz pasternak Sło-
downik*, 1639, LB III 108: *Nędza-szewc, Joannes Nędza Swiecz*, 1652, LB
III 173: *Stuszek-biały, Joannes Stuszek biały*, 1614, LB II 31: *Iwan-woź-
ny, Joannes Iwan wozny*, 1596, LB I 137: *Miarka-papiernik, Adamus
Miarka Papiernik z Podchełmia*, 1597, LB I 197: *Przepiórczyna-balwierka,
Anna Przepiorczyna Balwierka z Radwanowic*, 1593, LB I 92.

II a) Grupa ta obejmuje najczęściej nazwy osobowe właścicieli wio-
sek lub majątków w parafii. Człon drugi nazwiska występuje tu w po-
staci przydawki posesjonatycznej, późniejszego nazwiska odmiejscowego.
Jest więc drugim, dodatkowym wyróżnikiem, co jest dość zaskakujące,
zważywszy fakt, że genetycznie nazwiska szlacheckie są pochodzenia od-
miejscowego.⁵ *Baran-Radwański, Joannes Baran Radwanski de villa Rad-
wanowicze*, 1591, LB I 60: *Młynarz-Hehelski, Stanislaus Młynarz He-
helski de Radwanowicze*, 1591, LB I 139: *Gniazdosza-Bętkowski, Alber-
tus Gniazdosza Bęthowsky, de Radwanowicze*, 1596 LB I 137: *Knoch-
-Radwański, Nobilis Joannes knoch Radwanski*, 1597, LB I 141: *Midoń-
-Radwański, Bartolomeus Midoń Radwanski* 1587, LB I 35: *Gniazdosza-
-Radwański, Andreas Gniazdosza dictus Radwański*, 1597, LB I 195: *Serafin-Hehelski, Andreas Seraphin vel hehelski, de Molendino Heheł,*
1597, LB I 48: *Chrapek-Radwański, Christoperus Chrapek Radwanski de
Radwanowicze*, 1589, LB I 48: *Konieczny-Radwański, Joannes Konieczny
Radwański*, 1603, LB I 169: *Gołąb-Radwański, Andreas Gołąb Radwan-
ski*, 1645, LB III 143: *Gołąbek-Radwański, Stanislaus Gołąbek Radwań-
ski*, 1603, LB I 158: *Wiącan-Żarski, honestus Jacobus Wiącan alias Żar-
ski*, 1639, LB IV 57.

Zdarzają się też zapisy, w których drugi człon w postaci nazwy oso-
bowej, pochodzi od nazwy miejscowej spoza terenu parafii: *Knap-Pia-
secki, Joannes knap piaseczki z Chrosztów*, 1610, LB II, 24: *Papiernik-
łowicki, Paulus Papiernik Łowicki z Podchełmia*, 1646, LB III 149: *Be-
lina-Ossowski, Franciscus Belina Ossowski*, 1780, LB IV 185: *Jelito-Że-
lawski, Stanislaus Jelito Zelawski z Radwanowic*, 1786, LB VII 115: *Pielecha-Zagórowski, Bartholomeus Pielecha Zagorowski de Radwanowice*,
1647, LB III 151.

II b) W tej grupie spotykamy kilka zapisów, w których drugi człon
wskazuje na miejsce zamieszkania lub pochodzenia: *Biały-Zarzeczny,
Mathias Biały Zarzeczny*, 1594, LB I 173: *Królowa-Zarzeczna, Zophia*

⁵ Por. S. Rospond, *O nazwiskach na -ski*, *Poradnik Językowy* 1966, z. 1.
Również J. Matuszewski, *Polskie nazwisko szlacheckie*, Łódź 1975.

królowa Zarzecznia, 1593, LB I 80: Dziad-Dołowy, *Joannes dziath dołowy*, 1595, LB I 109.

III. 3 zapisy z końca XVI wieku świadczą o istnieniu przydomków. Z pewnością było to przezwisko, np: *Joannes Włodarz de Pisary cognomine Zberych*, 1593, LB I 82: *Stanislaus Papiernik cognomine Czyganek*, 1594, LB I 174: *Adamus miarka cognomine papiernik de Chrosty*, 1595, LB I 110.

IV. Grupa III mogła dać początek dwuczłonowym nazwom osobowym, w których obie nazwy traktowane są wymiennie. Przypuszczać możemy, że drugi człon to przezwisko lub, że dany osobnik nie miał jeszcze ustalonego, dziedzicznego nazwiska i obu członów używał wymiennie. Oba człony są połączone łacińskim *seu, alias, vel*. I tak drugi człon jest nazwą zawodu: Cwieka-Piwowar, *Thomas Cwieka alias Piwowar*, 1691, LB IV 26: Fornal-Kowal, *Thomas Fornal alias Kowal*, 1691, LB IV 26: Hatała-Karczmarz, *Laurentius Hatała alias Kaczmarz*, 1661, LB III 209: Jonak-Piwowar, *Paulus Jonak alias piwowar*, 1618, LB II 127: Kościelny-Knap, *Stanislaus kościelny alias knap*, 1636, LB III, 96: Maciejowski-Woźny, *Mathiae Maciejowski alias woźny*, 1636, LB III 105: Oszmęda-Karczmarz, *Paulus Oszmęda alias Kaczmarz*, 1691, LB IV 27: Słowikowski-Knap, *Joannes Słowikowski alias Knap*, 1691, LB IV 26: Strona-Karczmarz, *Josephus Strona alias kaczmarz*, 1695, LB IV, 71: Wacholik-Knap, *Stanislaus Wacholik alias Knap*, 1614, LB II 72: Myśliwiec-Kołodziej, *Adalbertus Myśliwiec seu Kołodziej*, 1766, LB VI 21: Kodura-Palacz, *Jan Kodura vel Palacz*, 1836, LB X 36. Spotyka się też zapis zawodu w języku łacińskim: *Hiacintus Gronkowski alias Sartor*, 1653, LB III 175: *Casimirus Kołodziej alias Sutor*, 1660, LB III 203.

Często nazwa zawodu, jako drugi człon identyfikacyjny występowała w formie patronimicznej, co świadczy o tym, że niekoniernie jej nosiciel musiał wykonywać dany zawód. Jarończyk-Bednarek, *Valentinus et Reginae Jaronczyk seu Bednarek*, 1769, LB VI 57: Ogryzek-Kowalik, *Augustinus ogryzek alias Kowalik*, 1659, LB III 198: Piwowar-Knapik, *Joannes Piwowar alias Knapik*, 1690, LB IV 9: Prządo-Młynarczyk, *Petrus Prządo alias Młynarczik* 1597, LB I 140: Wacholik-Knapik, *Martinus Wacholik alias knapik*, 1654, LB III 176: Wroczeński-Papierniczek, *Valentinus Wroczeński alias Papierniczek*, 1611, LB II, 35: Grębosz-Garcarczyk, *Mathias Grębosz alias Garcarczyk*, 1846, LC V 86.

Najliczniej w tej grupie prezentowane są nazwy osobowe, w których drugi człon pochodzi najczęściej od wyrazów pospolitych, imion itp. Baran-Półdiabeł, *Albertus Baran al(ia)s Pudiaboł*, 1648, LC I 48: Dziad-Grela, *Stanislaus Dziad alias Gręła*, 1616, LB II 93: Kowalik-Młynka, *Joannes Kowalik alias Młynka*, 1615, LB II 79: Kołodziej-Wróblik, *Adamus Kołodziej alias Wróblik*, 1613, LB II 62: Krawiec-Jaska, *Joannes krawiecz alias Jaska*, 1614, LB II 74: Piotrowski-Gomik, *Joannes Piotro-*

wski alias Gomik, 1614, LB II 7: Tkacz-Chudy, *Albertus Tkacz alias Chudy*, 1640, LB III 61: Tkacz-Kita, *Martinus Tkacz alias Kitha*, 1613, LB II 58: Ząb-Dziad, *Stanislaus Ząb alias Dziad*, 1614, LB II 74: Nachel-Sowa, *Joannes Nachel al(ia)s Sowa*, 1634, LB III 80: Karaś-Nawrot, *Andreas Karaś alias Nawrot*, 1752, LB V 46: Mazur-Ciarach, *Martinus Mazur seu Ciarach*, 1760, LB V 97: Mitanek-Nalepa, *Mitanek vel Nalepa*, 1766, LM II 57: Siodłak-Korbus, *Thomas Siodłak seu Korbus*, 1765, LB VI 9: Wach-Marek, *Joannes et Rosae Wach seu Marek* 1771, LB VI 81: Dymek-Szkolniak, *Carolus Dymek vel Skolniak*, 1855, LM V 243: Góralczyk-Pragnący, *Michael Góralczyk alias Pragnący*, 1843, LC V 84: Gubała-Guguła, *Casimirus Gubała vel guguła*, 1876, LB XV 175: Hapek-Halemba, *Ignatius Hapek vel Halemba*, 1860, LM VI 6: Rzeszutko-Sitko, *Lucas Rzeszutko V(el) Sitko*, 1859, LM VI 110: Sarnek-Firek, *Paulus Sarnek, recte Firek*, 1832, LC V, 189: Sobestan-Sebanowski, *Stephanus Sobestan vel Sebanowski*, 1856, LM VI 277: Tos-Sobczyk, *Petrus Tos vel Sobczyk*, 1865, LC VII 30: Żbik-Sternal, *Antonius Zbik recte Sternal*, 1848, LC V 147: Zuch-Kurnik, *Antonius Zuch recte Kurnik*, 1858, LM VI 151: Maj-Majewski, *Antonius May v(el) Majewski*, 1843, LM V 134: Lipka-Bigaj, *Gasparus Lipka Bigaj vocitatus*, 1861, LB XIII 168.

WNIOSKI

W grupie Ia, w której dodatkowym członem wyróżniającym jest nazwa zawodu, status społeczny, czy określenie stosunków rodzinnych, występuje 23 nazwy, zapisane w języku łacińskim. Spotykamy je tylko w XVI i XVII wieku. Pełniły one jedynie doraźnie pomocniczą rolę w identyfikacji i służyły celom kancelarii parafialnej. Podobnie grupa Ib, z tą tylko różnicą, że zapis dokonywany był w języku polskim. Występują one również tylko w XVI i XVII wieku, w ilości 12.

Grupa IIa obejmuje złożone nazwy osobowe z drugim członem odmiejscowym. W XVI wieku jest ich — 8, w XVII — 7 i w XVIII — 2. Później nazwiskiem zostaje pierwszy lub drugi człon.⁶ Obserwujemy w tej grupie ciekawy mechanizm powstawania nazwisk odmiejscowych. Powstają one jakby pośrednio. Jako drugi człon wyróżniający, obok istniejącego już nazwiska lub przezwiska. Z czasem, kiedy nazwisko na -ski uznano za lepsze „nobliwe”, pomijano pierwszy człon identyfikacyjny.

Grupa IIb, to jedynie 3 zapisy z końca XVI wieku, w których człon drugi wskazuje na miejsce zamieszkania.

Grupa III, nieliczna, 3 nazwy osobowe z XVI wieku. Dodatkowy wy-

⁶ Fakt ten stwierdziłem badając nazwiska z tej parafii, co znalazło odzwierciedlenie w wymienionej pracy doktorskiej.

różnik poprzedzony jest łacińską formą *cognomine*. W praktyce było to z pewnością przezwisko.

W IV grupie, która obejmuje 48 dwuczłonowych nazw osobowych, a więc niemal połowę tego typu identyfikacji obserwujemy ciekawe procesy onomastyczne, używania wymiennie jakby dwu nazwisk. Jedno z nich było z pewnością przezwiskiem, lecz trudno ustalić które. W niektórych zapisach, zwłaszcza z XIX wieku obserwujemy dążność do polepszenia nazwiska, np. *Antonius May v(el) Majewski: Stephanus Sobestan vel Sebanowski*. Jeden zapis wyraźnie wskazuje, który człon jest przezwiskiem: *Gasparus Lipka Bigaj vocitatus*. W XVI wieku spotykamy tylko 1 zapis tego typu, w XVII — 25: w XVIII — 7 i w XIX — 15.

Ogólnie frekwencja identyfikacji za pomocą nazwiska z dodatkowym członem wyróżniającym przedstawia się następująco:

wiek XVI	XVII	XVIII	XIX
29	53	9	15

Jak zaznaczyłem wcześniej, tego typu sposoby identyfikacji nie są liczne w Księgach Metrykalnych z Rudawy. Większość mieszkańców posiada już dziedziczne nazwiska. Obrazują one jednak procesy powstawania nazwisk, zwłaszcza w środowisku wiejskim. Ukazują rolę kancelarii parafialnych w sankcjonowaniu i doprowadzaniu do stabilizacji i dziedziczności nazwiska.